

bibliografia. La inflació és un element fonamental de l'economia, però també de la literatura a l'hora d'entendre avui la quantitat d'un premi d'ahir, concretament el premi Crexells, «dotat amb 5000 pessetes (l'equivalent a uns 30 euros)» (p. 45). Si s'ofereix l'equivalència en euros sembla que el premi Crexells fos dotat ahir (finals anys vint) amb l'equivalent de 30 euros d'avui. Detalls nimis, com es pot veure, fàcilment esmenables.

Aquesta és doncs una obra que suggereixo llegir com una novel·la, des de la primera pàgina a la darrera, i no tan sols consultar com sovint passa amb llibres d'aquesta mena. El lector hi podrà trobar no solament notícies sobre escriptors, poètiques i històries, o sigui sobre literatura, sinó també sobre moltes altres coses que en són la més perfecta conseqüència.

BIBLIOGRAFIA

- BOU (2016): Enric Bou, «Història i crítica: la literatura catalana vista de lluny», dins N. De Benedetto i E. Bou, *Novecento e dintorni. Grilli in Catalogna*, Venezia: Edizioni Ca' Foscari, ps. 231-248.
- MOLAS (2009): Joaquim Molas, «1939, any límit de la literatura catalana», dins E. Bou (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana. Vol. VI: Segle XX. De la postguerra a l'actualitat*, Barcelona: Vicens Vives, ps. 88-89.
- ROMERO TOBAR (2004): Leonardo Romero Tobar, *Historia literaria/historia de la literatura*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- SALES (1966): Joan Sales, «Advertiment del traductor a la quarta edició», dins Nikos Kazantzaki, *El Crist de nou crucificat*, Barcelona: Club Editor.

Martí i Pol, Oliver & Benet i Jornet, Formosa: teatre, poesia i relacions personals en la Catalunya dels seixanta i setanta

JORDI MARRUGAT

Universitat de Barcelona
jordimarrugat@ub.edu

1. CANADELL (2020): Roger Canadell (ed.), *Et devia una carta. Correspondència Miquel Martí i Pol - Joan Oliver*, Vic: Eumo.
2. BENET I JORNET & FORMOSA (2020): Josep Maria Benet i Jornet i Feliu Formosa, *Tots aquests anys. Epistolari (1972-1980)*, Joaquim Armengol, Enric Gallén i Esteve Miralles (ed.), Enric Gallén (pròleg), Valls: Quaderns de la Font del Cargol.

La continuïtat en la publicació dels epistolaris de Joan Oliver amb corresponents molt diversos, a cura d'editors variats i en editorials ben diferents és una prova més del lloc central que ocupa en la literatura contemporània. A les cartes amb Josep Ferrater Mora (1989), Joan Triadú (1991), Xavier Benguerel (1999), Conxita Riera (2000), Pere Calders (2002), Agustí Bartra (2006), Joan Vinyoli (2014) o Joaquim Molas (2015), s'ha sumat aquest 2020 la sucosa correspondència que va mantenir amb Miquel Martí i Pol entre 1961 i 1983. El pròleg de Roger Canadell exposa les aventures per les quals ha passat aquest epistolari —inclosa la llastimosa pèrdua de diverses cartes d'Oliver— fins arribar a l'edició actual.

Martí i Pol es dirigeix sempre a Oliver amb el respecte i la reverència d'un referent admirat. Li demana col·laboracions per a les revistes i actes en què participa, coopera en un muntatge teatral sobre els seus poemes, en llegeix i comenta elogiosament *Circumstàncies* o en publica una crítica de *Quatre mil mots*. Són proves prou sòlides de la influència que va exercir la poesia de Pere Quart en el realisme martipolià a partir de la recuperació del sabadellenc feta pel realisme històric. Per la seva part, Oliver desenvolupa en les cartes algunes reflexions sobre el llenguatge, lligades al propi estat anímic, que expliquen moltes coses de la seva poesia i de la desenganyada posició política, cultural i personal que mantingué en les darreres dècades de vida: «Cada cop més les paraules em semblen insuficients i, pitjor encara, falses. La virtut que sovint tenen les nostres idees i els nostres sentiments, s'esbrava o es mistifica en fer-se llenguatge concret i *gramatical*. L'art, que és una de les grans exclusives de l'home, resulta també, en definitiva, una terrible servitud» (p. 60). Aquesta mena de comentaris es desenvolupen en cartes com la del 5.7.1980, on exposen perfectament la pròpia posició literària desembocant en un resum en prosa del poema «Llenguatges i paraula» de *Quatre mil mots*. I és per aquests motius tan coherents amb la poètica perequartiana que podem creure ben sincers els elogis que fa de la «limpidesa expressiva» de *La fàbrica* (p. 60) i, en conjunt, «dels valors genuïns de la vostra obra, les seves pures arrels humanes, la transparent dignitat de la dicció, en la qual la indispensable astúcia artística mai no desfigura ni enterboleix la noblesa de la intenció ni la netedat d'una experiència directa, tan legítima i tan vàlida!» (p. 69) —una lectura de l'obra de Martí i Pol que acaba fixada al pròleg de *Quadern de vacances* (ps. 85-89). Oliver troba en aquesta poesia, malgrat ser tan diferent a la de Pere Quart, «una mena de justificació dels seus excessos i foraviaments» (p. 133). I, probablement, en l'èxit de públic martipolià, una mena de ratificació de l'ús perequartià del llenguatge en un entorn, el dels anys setanta i vuitanta, en el qual se sent sol, estrany i rebutjat; del qual retrata críticament gairebé tots els poetes, especialment Joan Brossa (ps. 126, 129, 151, 189, 202-203), tal com feu de manera pública en la secció «Del mester» de *Poesia empírica* —on hi ha un poema dedicat a Martí i Pol del qual trobem una versió primigènia en aquest epistolari (ps. 102-103).

A l'altra banda de la línia, podem resseguir l'aparició i el procés de la malaltia de Martí i Pol, acompanyats de l'actitud moral i ètica contrària a la d'Oliver: una

confiança i un optimisme que fins i tot arriben a fer afirmar al sabadellenc que «ha revifat la meua fe en els homes, tan clivellada!» (p. 68). Els dos poetes detecten entre els anys setanta i vuitanta una crisi dels models de societat i cultura moderns en què han estat formats: «alguna cosa s'acaba», afirma Martí i Pol, «una civilització, diuen» (p. 137); «temo que hem entrat al cul-de-sac de la civilització», escriu Oliver (p. 142). Però si Martí i Pol és capaç de conservar «l'optimisme» afirmant que «si alguna cosa s'acaba, alguna nova en començarà, i no serà pitjor» (p. 137); Oliver, amarg, desesperançat, amb «pessimisme» (p. 146), no troba més que una sortida «individual i desemboca en la mort» (p. 142). Contra això —atenció als despistats que encara queden respecte dels propòsits culturals d'Oliver i el Grup de Sabadell—, la solució que planteja per a la cultura catalana, ell que es declara obertament «fill del noucentisme» (p. 192), és, ni més ni menys, que «crear un *noucentisme finisecular* que substituís el *noucentisme* d'anteguerra (que tenia moltes coses bones) i el posés al dia» (ps. 135-136).

Així, Oliver passa temporades sense poder escriure, mentre que Martí i Pol es preocupa per mantenir un ritme de publicació gairebé frenètic i esdevé un poeta amb un èxit de vendes esclatant. Dona pistes per a la lectura d'obres com *L'hoste insòlit* (p. 105) i compon la poesia «d'exaltació nacional» (p. 147) de *L'àmbit de tots els àmbits*, mentre que Oliver escriu i comenta els poemes lúcida-ment corrosius de *Poesia empírica*. Dos homes amb actituds molt diferents davant la vida, el país i la poesia queden units gràcies a aquesta.

Una altra de les grans preocupacions de l'Oliver d'aquests anys era la manca d'una tradició de literatura dramàtica catalana prou sòlida en uns moments en què aquesta situació es trobava agreujada pel descrèdit en què estava caient el teatre de text. En una carta del 16.2.1982 a Joaquim Molas fa una esmena a la totalitat del teatre català (OLIVER & MOLAS 2015: 99-100). Al llarg de 1981 i 1982 denuncia a Martí i Pol el funcionament «esnob» del Lliure i l'abandó del «teatre pròpiament dit» per una «gradual deshumanització de l'art dramàtic» (CARANDELL 2020: 188-194, 202). Fins i tot arriba a encoratjar-lo a escriure per a l'escena (CARANDELL 2020: 209). Aquesta és la situació en què desenvoluparen gran part dels inicis de la seva carrera dos dels homes de teatre més rellevants de generacions posteriors a la d'Oliver: Feliu Formosa i Josep M. Benet i Jornet —qui, de fet, dedicà un capítol de les memòries, «Caiguda i resurrecció del text teatral» (BENET I JORNET 2010: 225-275), a la denúncia d'una època de bandeig del teatre de text, amb crítiques, també, a la política escènica del Lliure. En l'epistolari de la dècada del 1970 que n'editen Joaquim Armengol, Enric Gallén i Esteve Miralles, queda documentat el compromís d'ambdós corresponsals amb la literatura dramàtica. Benet hi mostra l'ambició amb què ha concebut el cicle de *Drudània* (ps. 38-41). Tal com remarquen Formosa (p. 119) i Gallén (p. 12), dubta molt i és hipercrític amb si mateix (ps. 58, 74). Per la seva banda, Formosa llegeix i comenta el teatre català del moment, el de Benet inclòs, amb la preocupació ben evidentment sincera «d'un home de teatre, vull dir, d'un home interessat per l'eficàcia escènica dels detalls» (ps. 42, 100).

A més, però, els anys setanta foren fundacionals pel que fa als estudis literaris catalans. Tant Benet com Formosa denuncien la crítica periodística (ps. 65, 70-71) i busquen espais alternatius per construir discursos sobre la literatura. Benet demana un pròleg a Formosa; li fa la presentació de *Llibre de les meditacions* i aquest la hi demana escrita; i el mateix Benet va publicar diverses ressenyes i estudis a *Els Marges*, de la qual fou membre cofundador durant aquests anys, de manera que les cartes en documenten diversos aspectes dels inicis. Al primer número, Formosa hi detecta immediatament «tot un sistema de treball que comença a donar fruits» (p. 84). No obstant tot això, Benet no s'està de comentar els dubtes que li provoca la interpretació literària (ps. 59-60) i ell mateix es va presentant com un dramaturg pur —cosa que també remarca el Formosa d'avui a l'epíleg (p. 119). Fins i tot es distancia, ni que sigui irònicament, del gènere de la poesia (ps. 37, 53). També es preocupa insistentment perquè el teatre tingui una presència viva a *Els Marges*. D'aquesta manera, es va revelant com el gran dramaturg que fou, des d'una dedicació apassionada i total al teatre que passa, tanmateix, de manera indestruïble, per la lectura atenta, estudiosa, d'obres de tots els gèneres; pel coneixement aprofundit de la tradició catalana; per la preocupació de la situació cultural general del país. Això és el que va acabar donant a les seves peces un valor literari que ha fet que transcendeixin el seu temps i els estrets límits de les típiques funcions sense més interès que el dels mecanismes escènics.

Una altra de les grans conquestes de les obres benetijornetianes és la dramatització que s'hi assoleix del parlar popular, «aquest aspecte tan “teu” del llenguatge» que Formosa detecta ja en la primera lectura de *Revolta de bruixes* (p. 100). Venent les immenses dificultats que la qüestió plantejava en uns moments en què el català no tenia públicament la presència ni la potència literàries —ni teatrals ni dels mitjans de masses— que havia tingut abans i que tindria després, Benet va saber donar un caire natural a l'expressió dels seus personatges —que es fa evident si es compara, sense anar més lluny, amb la manera, als ulls actuals més visiblement artificiosa, com parlen els d'Oliver. En alguns casos, és un llenguatge semblant al que utilitza en les cartes, de manera que aquestes en mostren l'origen personal, familiar, del barri. Són directes, desinhibides i descarades, amb un ús del registre col·loquial que inclou tota mena d'expressions informals i humorístiques —també insults malsonants, grollers. Són, en l'aspecte estilístic, literatura epistolar que pot llegir-se gairebé com un entrenament per a la literatura dramàtica.

El pròleg d'Enric Gallén endega ja moltes d'aquestes qüestions i les exposa degudament contextualitzades amb una meticulositat que les notes a l'edició de les cartes i l'epíleg memorialístic de Formosa completen. A més de contribuir a aquesta contextualització, l'epíleg tanca el volum provocant una bella *mise en abîme* literària, ja que es tracta d'un text de Formosa sobre Benet en les línies dels que, en les seves memòries, Benet va escriure sobre Villalonga, Rodoreda, Espriu, Molas, Moix, Roig, Torras i Marfany. D'aquesta manera s'acaben evidenciant els lligams que estableixen una tradició literària, aspecte al qual Benet atorgava la importància més gran perquè sense aquesta continuïtat col·lectiva ni la vida ni

la literatura, afirma a les memòries, no tindrien cap mena de sentit. També és allò que dota d'interès públic, avui, l'edició de llibres com aquests dos epistolaris de quatre escriptors que ja han esdevingut part inherent de la nostra vida col·lectiva i personal perquè han contribuït capitalment a configurar-la en l'aspecte essencial que n'és una llengua i els espectres amb què ens conforma.

BIBLIOGRAFIA

- BENET I JORNET (2010): Josep Maria Benet i Jornet, *Material d'enderroc*, Barcelona: Edicions 62.
 OLIVER & MOLAS (2015): Joan Oliver i Joaquim Molas, *Diàleg epistolar il·lustrat*, Xavier García (ed.), Lleida: Pagès, 2015.

Aina Moll i Marquès

MARIA DEL MAR VANRELL BOSCH

Universitat de les Illes Balears

mm.vanrell@uib.cat

1. ARNAU I SEGARRA (2021): Pilar Arnau i Segarra, *Aina Moll i Marquès. Filòloga i activista per la normalització del català*, Palma: Edicions Documenta Balear; «Col·lecció Menjavents» 146.
2. MARÍ I MAYANS (2020): Isidor Marí i Mayans, *Aina Moll i Marquès. Semblança biogràfica*, Barcelona: IEC; «Semblances Biogràfiques».

L'octubre de 2020 la filòloga i investigadora Pilar Arnau (Vinaròs, 1964) va publicar una primera edició de la biografia d'Aina Moll (Ciutadella, 1930 - Palma, 2019), inclosa en la col·lecció «Biografies de mallorquins», fundada i dirigida per l'Ajuntament de Palma, que es va exhaurir en poc temps. Mig any després va sortir una nova edició de l'anterior, més completa, i publicada, aquesta vegada, per Documenta Balear amb la col·laboració de l'Institut Menorquí d'Estudis. En la nova edició s'hi varen incloure més fotografies i, a més, l'autora va ampliar els capítols amb informació d'alguns dels actes que es varen organitzar entre una edició i l'altra, com per exemple homenatges i conferències en diferents indrets de les Illes Balears i a Barcelona. Als annexos finals també s'hi va incorporar nova documentació, com ara una carta extensa que Aina Moll envià a la seva família des de París a final de gener del 1954; una carta dirigida l'abril de 1976 als funcionaris de l'Ajuntament de Palma, en què Moll argumentà la necessitat d'anomenar català a la llengua de Mallorca, i el pregó que va fer per la Diada de Menorca de